

УДК 343.9

О. М. Ситнік

аспірант відділу організації освітньо-наукової роботи
Харківського національного університету внутрішніх справ

КРИМІНОЛОГІЧНА ТИПОЛОГІЯ ОСІБ, ЯКІ ВЧИНЯЮТЬ ВТЯГНЕННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ У ЗЛОЧИННУ ДІЯЛЬНІСТЬ

Втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність (ст. 304 КК України) є однією з найбільш суспільно небезпечних кримінальних практик, відтворення яких підриває моральні засади суспільного розвитку, створює підґрунтя для погіршення криміногенної обстановки не лише в актуальному часовому вимірі, а й у віддаленій перспективі. Вчинення цих злочинів неодмінно супроводжується десоціалізацією неповнолітніх, їх маргіналізацією, що, без сумніву, становить загрозу майбутньому українського суспільства. Відтак втягнення неповнолітніх у злочинну та іншу антигромадську діяльність можливо розглядати не лише в контексті посягань на моральність, а й на національну безпеку в її олюдненому вимірі. Тож, протидія цим злочинам в умовах аномійної транзитивності набуває виняткового значення для сучасної України. Необхідною передумовою такої протидії є створення інформаційної моделі відповідного сегменту злочинності, чільне місце в якій посідає кримінологічний профіль злочинця.

Принагідно зауважимо, що різні аспекти запобігання втягненню неповнолітніх у злочинну діяльність висвітлювались у працях Ю.В. Александрова, І.О. Бандурки, В.В. Вітвицької, В.В. Голіни, С.Ф. Денисова, А.О. Джузи, В.В. Дзундзи, В.П. Ємельянова, О.М. Костенка, В.М. Кудрявцева, В.В. Кузнєцова, Л.С. Кучанської, І.П. Лановенка, І.В. Однолько, І.О. Топольської, Н.С. Юзікова та інших вчених. Втім, і досі залишається практично не розробленою кримінологічна типологія осіб, які вчиняють злочини, передбачені ст. 304 КК України. Здійснення ж такої типології є передумовою для специфікації запобіжної діяльності, забезпечення її ефективності, особистісної зорієнтованості.

Метою статті є виділення, науковий опис та пояснення основних кримінологічних типів осіб, які вчиняють втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність.

Кримінологічна типологія зазвичай ґрунтується на оперуванні комплексними критеріями. Застосування цієї узвичаєної гносеологічної практики на підставі здійсненого нами контент-аналізу 240 обвинувальних вироків та матеріалів 150 кримінальних справ і проваджень про злочини, передбачені ст. 304 КК України, матеріалів ЗМІ дозволяє виділити основні типи втягувачів.

І. За глибиною та стійкістю антисуспільної спрямованості:

1. *Ситуативний тип*, який загалом характеризується позитивною спрямованістю на вищому та середньому рівнях. Для нього втягнення неповнолітнього в злочинну діяльність виявляється першим власним у житті кримінальним досвідом. Останній набувається чи-то під впливом збігу тяжких життєвих обставин, чи-то іншої криміногенної ситуації. Таких у структурі всіх втягувачів близько 15%.

2. *Послідовно-криміногенний тип*, на відміну від попереднього, вирізняється до певної міри розвиненими антисуспільними рисами, деформованою моральною та правовою свідомістю. Такі особи раніше неодноразово допускали вчинення адміністративних правопорушень чи окремих, не пов'язаних цілісною діяльністю, злочинів, притягалися до відповідного виду юридичної відповідальності. Втягнення неповнолітнього у злочинну діяльність, таким чином, постає закономірним результатом розвитку наявних антисуспільних якостей, сприяє їх закріпленню, подальшому загостренню. Вказаний тип у структурі втягувачів займає близько 75%.

3. *Злісний тип* фіксується приблизно у 8% випадків втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність. Для такої особи характерна стійка антисуспільна спрямованість, ведення паразитичного способу життя, наявність вагомого кримінального досвіду (2 і більше злочинів), досвіду відбування покарання у виді позбавлення волі. Злісний тип вирізняється також відверто зневажливим ставленням до норм права, суспільної моралі, зокрема до цінностей трудового, сімейного життя, особливого відношення до дітей, їхніх особливих (у порівнянні з дорослими) психологічних, фізичних потреб.

4. *Особливо злісний* – найбільш небезпечний та відносно нечисленний (до 2%) тип втягувачів. Для нього характерний розлогий кримінальний, тюремний досвід, відсутність каяття за вчинені злочини, суто інструментальне, уречевлене (як виняток – рекрутивне) відношення до втягуваного неповнолітнього; наявність зв'язків у злочинному середовищі, сповідування антицінностей кримінальної субкультури, глибинний морально-правовий нігілізм.

ІІ. За особливістю мотивації злочинної діяльності:

1. *Корисливо-агресивний (експансіоністський, експлуататорський)* тип, яких серед втягувачів

абсолютна більшість, що, власне, відображено й у відповідних показниках кримінально-правової структури, де корисливі злочини мають найбільшу питому вагу. При цьому варто акцентувати на тому, що втягувач є неординарним корисливим злочинцем. У контексті розкриття його особливості сутності корисним видається запропоноване Л.В. Кондратюком та В.С. Овчинським бачення природи злочинної поведінки. Вчені, зокрема, вказують, що феноменологічним ядром злочинності та злочинної поведінки був і залишається винний та небезпечний прояв агресії, експансії та обману, і за кожним вчиненням «реальним» злочинцем це ядро «просвітлюється» [1, с. 22]. Агресія, експансія та обман – три духовно, соціально та генетично обумовлені «пристрасті», до яких зводиться будь-яка девіантна, злочинна поведінка, якою б складною вона не була. Вказані підстави деструктивної поведінки визначають смисловий зміст деструктивної (в тому числі кримінальної) мотивації [1, с. 21].

Цілком зрозуміло, що ідентифікація внутрішнього мотиваційного змісту втягнення неповнолітнього до злочинної діяльності передусім визначається соціально-правовим та індивідуально-психологічним змістом тієї злочинної діяльності, до якої втягується неповнолітній. Цим пояснюється домінування корисливих спонук при вчиненні злочину, передбаченого ст. 304 КК України. Водночас в особистості злочинця під час конкретного акту втягування поєднується корисливість (щодо віддаленого об'єкту посягання, на який впливає через або за участю неповнолітнього) з агресивно-експансіоністськими тенденціями безпосередньо щодо втягнутого неповнолітнього. Злочинець захоплює, втягує неповнолітнього в орбіту своїх інтересів на засадах інструменту кримінальних практик, об'єкту експлуатації з подальшим привласненням результатів злочинної діяльності втягнутого. Такий тип злочинців є переважаючим. У структурі втягувачів він займає близько 97%.

2. Агресивно-негативістський тип репрезентований особами, які втягують неповнолітніх у вчинення хуліганства, різних проявів кримінального вандалізму. Як і в попередньому випадку, неповнолітній для втягувача є транзитивним об'єктом цілепокладання, опрідметнення власних потреб. У структурі ж останніх переважають спонуки самоактуалізації (самоствердження), прагнення до утвердження поваги з боку втягваних неповнолітніх. Такий тип займає приблизно 1,5% у структурі втягувачів.

3. Агресивно-інструментальний тип, якому властиве цілком раціональне використання неповнолітнього, його допомоги під час вчинення агресивно-насильницьких злочинів, передусім – під час спричинення умисних тілесних

ушкоджень різного ступеня, зґвалтувань, розбійних нападів, зокрема, поєднаних з умисними вбивствами. Так, наприклад, 19-річний гр. І., дізнавшись від неповнолітньої 17-річної А., що родина гр.-на Р. має значну кількість коштовного майна, вирішив вчинити розбійний напад та умисне вбивство членів цієї родини. Розробивши план і втягнувши у злочинну діяльність неповнолітніх С., П. та А., повнолітній І. у співучасті з останніми вчинили запланований злочин, в результаті якого шляхом заподіяння ножових поранень було спричинено смерть гр. Р., а також двом неповнолітнім – Ч. та Р., які на момент нападу знаходились у помешканні [2].

Цей тип втягувачів є вельми рідкісним (за результатами контент-аналізу вироків та матеріалів кримінальних справ і проваджень – не більше 0,8%). Втім, варто зважати на латентність втягнення неповнолітніх в агресивно-насильницьку політичну злочинну діяльність, яка активізується в періоди загострення політичної кризи в державі, посилення впливовості на суспільно-політичну ситуацію чинників «вуличної демократії», фактору натовпу.

4. Гровий тип втягує неповнолітнього до злочинної діяльності з метою посилення емпатії, співпереживання з ним ситуації небезпеки від чинення як корисливих, так і агресивно-насильницьких злочинів. У подібних ситуаціях, як правило, вікова різниця між втягувачем та втягваним – незначна, що й зумовлює, перш за все, психологічну потребу втягувача щодо участі неповнолітнього у вчинюваному ним злочині. Вказаний тип становить близько 0,5%.

5. Раціонально-нігілістичний тип, для якого основна спонука втягнення неповнолітнього в злочинну діяльність – не разове його використання в конкретному злочині, а планомірне формування у нього високого ступеню готовності до тривалої злочинної діяльності, в тому числі й на засадах субординації у форматі відносин патронажу-клієнтізму. Ф.М. Достоевський у своєму «Щоденнику письменника», в притаманній митцю манері досить тонкого відчуття людських характерів, так описує подібний до виділеного нами тип злочинця (мовою оригіналу): «<...> Тут среда, тут fatum, эта несчастная не виновата, и вы понимаете это, но вот другой тип – тип развратного, испитого, плюгавого фабричного парня, продающего сестру купчихке за триста рублей и за бархатную поддевку, – это, о, это уже тип из виновных «пожертвованного» поколения. Тут уже не одна среда. Он не простодушно подл, а с любовью, он в подлость привнес своего. Он понимает, что разврат есть разврат, и знает, что такое не разврат; он разврат полюбил сознательно, а честь презирает <...> Он уже не от «мира сего» и с ним разорвал окончательно <...>» [3, с. 199–200].

Раціонально-нігілістичний тип проявляє себе в тих випадках, коли потреби у вчиненні злочину, отриманні від нього майнової чи іншої особистої вигоди немає, втягнення неповнолітнього у злочинну діяльність наповнюється власним смыслом, а сам втягуваний набуває значення самостійного об'єкту цілепокладання, впливу. Певна річ, що будь-який мотив при наближеному його аналізі є суто особистісним. Тому і цьому типу злочинців, безумовно, притаманна суто особистісна природа вчинюваних ним дій щодо втягнення неповнолітнього у злочинну діяльність. Вона може бути різною – від самоактуалізації до поваги (в тому числі, через проміжні мотиваційні стани мстивості). Проте головним, тим, що відрізняє цей тип втягувачів від попередніх, є те, що неповнолітній вже постає цілком самостійним об'єктом звернення деструктивного, кримінального впливу.

Цей тип є відносно рідкісним (становить близько 0,2%), характерний для: а) професійних злочинців, які прагнуть рекрутувати неповнолітніх до лав злочинних угруповань чи долучити їх до злочинних промислів; б) для активних членів неформальних молодіжних угруповань радикальної спрямованості (політико-екстремістські групи, радикальні угруповання футбольних фанатів (*troublemakers*), які теж у значній мірі є політизованими тощо). Акт втягнення набуває значення своєрідного тесту, перевірки, чи-то практичного закріплення вже певним чином сформованих під впливом втягувача антисуспільних поглядів.

Принагідно зауважимо, що діяльність аналізованого кримінологічного типу втягувача забезпечує не лише ретрансляцію кримінального досвіду як такого, а, що головне, – викривлених цінностей (антицінностей) кримінально-субкультурного штибу (у випадку втягнення з боку професійного злочинця). Втягнення в злочинну діяльність, таким чином, виходить за вузькі, формально-юридичні межі (в контексті тлумачення ознак об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 304 КК України), набуваючи перманентного, триваючого, широкомасштабного цілеспрямованого впливу на особистість неповнолітнього, а не лише на його ситуативну поведінку.

Наявність та активність таких типів втягувачів надало навіть приводи та змогу окремим криміналістам сформувати та висловити наукову позицію щодо особливого змісту суспільно небезпечного діяння втягнення неповнолітнього у злочинну діяльність. Так, наприклад, О.О. Расулев, досліджуючи питання розмежування підбурювання до злочину та втягнення у злочинну діяльність, стверджує, що втягнення неповнолітнього у злочинну діяльність слід розглядати як підготовку особи до вчинення злочинів, вироблення в неї певної позиції, готовності до злочинної діяльності [4, с. 71]. О. М. Костенко, розмірковуючи у цьому

ж руслі, доходить висновку, що внаслідок вчинення дорослим втягнення неповнолітнього у злочинну діяльність за допомогою неколективістських обставин і психічних вражень у жертви формується неколективістський модус особистості, що проявляється у вигляді вчинення тих чи інших злочинів. Способи втягнення у злочинну діяльність, на відміну від способів підбурювання до окремого злочину, можуть змінити модус особистості втягнуваного за допомогою відповідних неколективістських обставин і психічних вражень [5, с. 36–37].

І хоча з кримінально-правових позицій викладені думки не є безспірними, можуть становити предмет окремої дискусії щодо розмежування складів злочинів, тим не менш вважаємо симптоматичним саму постановку подібної проблеми, її усвідомлення науковцями, що ґрунтується на конкретній кримінальній практиці, діяльності визначеного типу втягувачів. Остання, безумовно, сприяє посиленню процесів криміногенної детермінації в суспільстві, що можуть бути описані за аналітичною схемою теорії соціальної диференціації (інтерації).

III. За характером дій щодо втягнення:

1. *Втягувач-організатор*, яки й не лише викликає у неповнолітнього бажання (чи-то переконання в необхідності, вигідності тощо) вчинити злочин, а й вчиняє інші дії, властиві для організатора як виду співучасників, у тому числі й поруч з тими, які охоплюються співвиконавством. Так дії загалом відомі. Тому немає смислу в цій роботі надавати їх опис. Зауважимо лише на тому, що організаторів серед втягувачів близько 80%, що пояснюється несамостійністю неповнолітніх, їх нижчим, у порівнянні з дорослими, рівнем знань, життєвого, в тому числі й кримінального, досвіду.

2. *Втягувач-підбурювач (близько 20%)* виконує властиві для кримінально-правового поняття «підбурювання до злочину» дії. Цей тип охоплює чотири підтипи: а) *втягувач-натхненник*, який для неповнолітнього є авторитетом у силу різних обставин (наявність кримінального досвіду, інші особистісні якості); б) *втягувач-провокатор*, який для втягнення використовує апелювання до почуття сорому, помсти, ненависті, ворожнечі, дезінформує неповнолітнього про обставини справи тощо; в) *втягувач-радник*, який пропозицію вчинити злочин супроводжує відповідним переконанням у вигідності вказаної пропозиції (в т.ч. й обіцяє надання відповідної частки отриманої від злочину майнової вигоди, вчиняє своєрідний підкуп) та/або конкретних порадах щодо її реалізації; г) *втягувач-насилник* для втягнення неповнолітнього у злочинну діяльність використовує психічний чи фізичний примус, який має на меті кару за відмову брати участь у вчиненні злочину та/або залякування для запобігання подібній відмові.

Підсумовуючи, зауважимо, що запропонована типологія втягувачів неповнолітніх у злочинну діяльність не є, безумовно, вичерпною. В межах кожного типу можливо виділити більш дрібні підтипи. Та й відкритим також є перелік критеріїв типологізації. Тим не менш переконані, що врахування виділених та охарактеризованих нами кримінологічних типів у запобіжній практиці здатне підвищити її ефективність, забезпечити необхідну специфікацію кримінально-превентивних практик з огляду на особистісні риси злочинців. Перспективи подальших досліджень за цим напрямом вбачаються в поглибленій характеристиці кожного з типів осіб, які вчиняють втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність, з'ясування типових для них криміногенних та віктимогенних факторів.

Література

1. Кондратюк Л.В., Овчинский В.С. Криминологическое измерение; под ред. К.К. Горяинова. М.: Норма, 2008. 272 с.
2. По следам Пятихатской трагедии. Курьер.УА. 2001. 12 ноября. URL: http://courier.com.ua/kriminal/ubijtsy_izoblicheny_i_poluchili_srok/ (дата звернення: 10.05.2018).
3. Достоевский Ф.М. Слезинка ребёнка. Дневник писателя. М.: АСТ, 2015. 352 с.
4. Расулев А.А. Ответственность за вовлечение несовершеннолетних в преступную и иную антиобщественную деятельность. Эффективность уголовно-правовых мер борьбы с нарушениями общественного порядка. Ташкент: ФАН, 1985. С. 68–74.
5. Борьба с вовлечением несовершеннолетних в преступную деятельность / И.П. Лановенко, Т.С. Барило, Ф.Г. Бурчак, А.Н. Костенко и др.; отв. ред. И.П. Лановенко. К.: Наукова думка, 1986. 254 с.

Анотація

Ситнік О. М. Криминологічна типологія осіб, які вчиняють втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність. – Стаття.

У статті здійснено типологію осіб, які вчиняють втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність, в результаті чого за трьома критеріями виділено одинадцять криминологічних типів злочинців й чотири окремі їх підтипи. Надано характеристику кожному з них.

Ключові слова: втягнення, неповнолітній, злочинна діяльність, особа злочинця, криминологічний тип.

Аннотация

Сытник Е. Н. Криминологическая типология лиц, совершающих вовлечение несовершеннолетних в преступную деятельность. – Статья.

В статье представлена типология лиц, совершающих вовлечение несовершеннолетних в преступную деятельность, в результате которой на основании трёх критериев выделено одиннадцать криминологических типов преступников и четыре отдельных подтипа. Дана характеристика каждому из них.

Ключевые слова: вовлечение, несовершеннолетний, преступная деятельность, личность преступника, криминологический тип.

Summary

Sytnik O. M. Criminological Typology of Persons Committing Engaging Minors in Criminal Activity. – Article.

The article provides typology of persons committing engaging minors in criminal activity, as a result of which eleven criminological types of offenders were outlined as well as their four separate subtypes. Each of them received a specific characteristic.

Key words: engaging, minors, criminal activity, personality of an offender, criminological type.